

Nederland

Economie in vrije val

De Nederlandse economie is in recessie, en zal in 2009 met circa 4% in volume krimpen ten opzichte van 2008. Zo'n grote jaarlijkse krimp van het Bruto Binnenlands Product (BBP) is in de afgelopen honderd jaar in vreedstijd alleen in de jaren '30 waargenomen. Hoewel de economische tegenwind tot nu voor een groot deel toe te schrijven is aan externe factoren, verwachten wij dat er een negatieve binnenlandse dynamiek op zal volgen. Daardoor zal een geleidelijk herstel van de economie pas in de tweede helft van 2010 optreden.

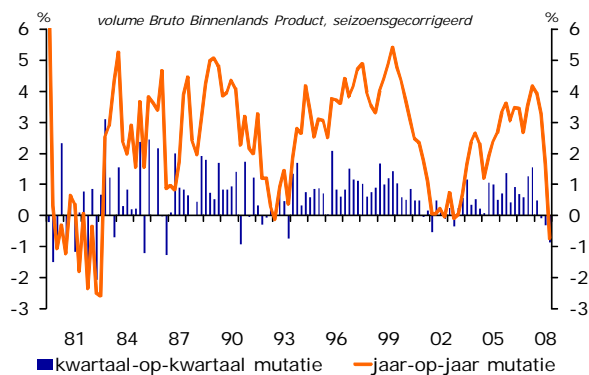
Snelle omslag van groei naar krimp

In slechts een jaar tijd is de zeer uitbundige groei van de Nederlandse economie omgeslagen in een forse krimp. Eind 2007 groeide het Bruto Binnenlands Product in reële termen nog met meer dan 4% ten opzichte van een jaar ervoor. Eind 2008 was de economie 0,6% kleiner dan een jaar eerder (figuur 1).

In 2008 is aan de periode van hoogconjunctuur die in 2004 begonnen was een abrupt einde gekomen. In 2004 werd, na twee jaar stilstand, de Nederlandse economie aangezwengeld door de versnelling van de groei van de wereld-economie. De toename van de export zorgde voor meer bedrijvigheid en werkgelegenheid. In de jaren daarna waren extra investeringen nodig om aan de toegenomen vraag te kunnen voldoen, en nam de consumptie toe als gevolg van gunstige arbeidsmarktontwikkelingen en hogere inkomensgroei.

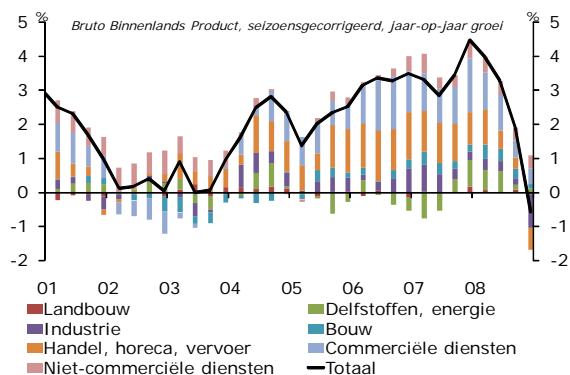
Net als in 2004 is de buitenlandse economische ontwikkeling ook eind 2008 bepalend voor de Nederlandse economische groei maar nu in negatieve zin. Een schok in grondstoffenprijzen en vooral de kredietcrisis hebben wereldwijd tot sterke groeivertragingen en recessies geleid. De vraag naar in Nederland geproduceerde goederen neemt daardoor af en de terugval in de wereldhandel leidt tot minder wederuitvoer en doorvoer. De effecten hiervan op de groei van het BBP zijn in figuur 2 duidelijk te zien. De forse krimp in het vierde kwartaal werd gedreven door een afname van de voor de export gevoelige industriële productie, handel, en transport.

Figuur 1: BBP-groei 1980-2008

Bron: CBS

Figuur 2: BBP-groei en bijdragen sectoren

Bron: CBS

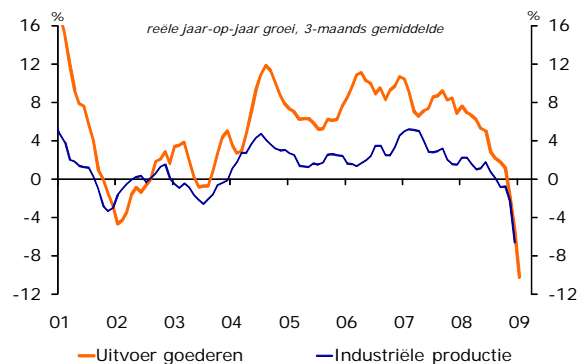
Nederland

Uitvoer en industriële productie zinken in tandem

Voor zowel de uitvoer van goederen als de industriële productie geldt november 2008 als breekpunt. In die maand sloeg de geleidelijke vertraging in de groei om in een harde krimp. De stress in de financiële markten die in september/oktober vorig jaar volgde op de val van Lehman Brothers heeft hier ongetwijfeld mee te maken. Bedrijven hebben minder orders verstrekt en zelfs reeds geplaatste orders ingetrokken. Omdat de productie van vele goederen in mondiale productieketens is georganiseerd leidt dit wereldwijd tot een afname van de vraag. Als reactie op de vraaguitval is het productievolume flink teruggeschoefd (figuur 3). De grote dalingen in de industriële productie lijken echter nog niet voldoende geweest om een ongewenste opbouw van voorraden volledig te voorkomen. Het aantal ondernemers dat de voorraden als te groot beoordeelde groeide in de eerste twee maanden van dit jaar verder ten opzichte van de laatste maanden in 2008. Daarnaast zijn de orderontvangsten in de eerste twee maanden van dit jaar verder teruggevallen. Voor de eerste helft van 2009 voorzien wij dan ook een verdere reële krimp van de export van goederen en de industriële productie.

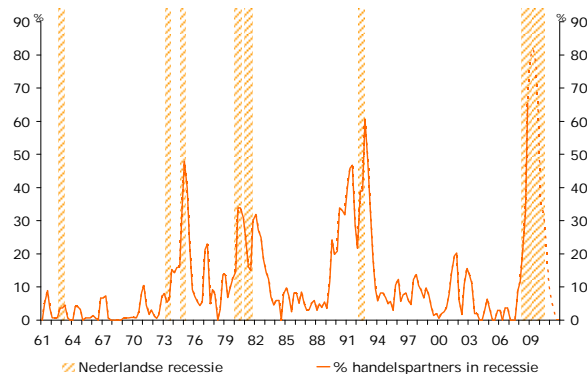
Hoewel de economische neergang zich nu concentreert in sectoren die gevoelig zijn voor de internationale handel in goederen, zal de groei in de uitvoer van diensten de komende kwartalen niet stand kunnen houden. Net als in Nederland zal de recessie in andere landen ook vat krijgen op de overige sectoren, en zal de vraag naar financiële en zakelijke diensten afnemen. Door het ongekende aantal handelspartners dat zich tegelijkertijd in recessie bevindt (figuur 4) zal de uitvoer van goederen en diensten voor Nederland dit jaar voor het eerst sinds 1982 krimpen. Doordat de wederuitvoer sinds die tijd veel belangrijker geworden is zal het effect van de terugval in het wereldhandelsvolume nu ook een stuk groter zijn. In 1982 kromp het uitvoervolume met 0,4%; voor 2009 verwachten wij een krimp van 7¼%. Vanaf begin volgend jaar zal door een voorzichtig herstel van de wereldeconomie de uitvoer weer licht groeien.

Figuur 3: Export goederen, industriële productie

Bron: CBS

Figuur 4: Handelspartners in recessie

Bron: NIESR, Rabobank

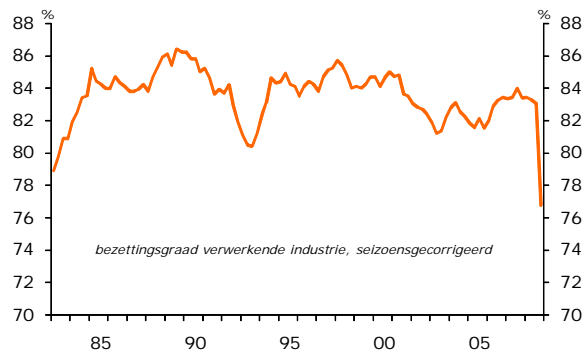
Nederland

Investerings volgende dominosteen

Na de export zijn de investeringen de volgende dominosteen die omvalt. De zeer forse krimp van de industriële productie heeft er toe geleid dat de bezettingsgraad van de productiecapaciteit in het vierde kwartaal historisch hard in elkaar is gezakt (figuur 5) naar 76,8%, van 83% een kwartaal ervoor. Dit is niet alleen de laagste waarde sinds de reeks gemeten wordt, het is vooral ook een bijzonder steile afname. De door ons verwachte verdere krimp van de industriële productie zal tot een nog verdere daling van de bezettingsgraad leiden. Ook producenten zijn van mening dat deze ontwikkelingen uitzonderlijk zijn. Dit is duidelijk zichtbaar in het producentenvertrouwen, dat zich in het afgelopen jaar bewogen heeft van een historisch hoogtepunt naar een voorlopig dieptepunt dat veel lager uitvalt dan het ooit geweest is (figuur 6).

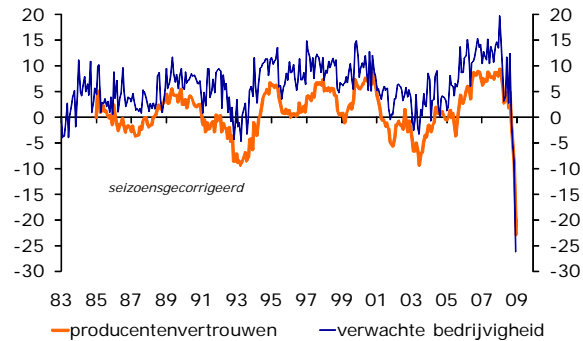
Door de extreme terugval in de bezettingsgraad en de overcapaciteit die daar het gevolg van is, is er voor ondernemers weinig aanleiding om uitbreidingsinvesteringen te doen. De slechte vooruitzichten zullen er ook voor zorgen dat vervangingsinvesteringen zo mogelijk even zullen worden uitgesteld. Daar komt nog bij dat de kapitaalmarkt nog altijd slecht functioneert waardoor het moeilijk en duur is voor bedrijven om zichzelf te financieren. Ook bij bancair krediet, dat in Nederland nog wel verkrijgbaar is, wordt gewerkt met opslagen als gevolg van de hogere bancaire fundingkosten en risico-opslagen. Al met al verwachten wij dat het investeringsvolume dit jaar met ruim 14% zal krimpen. Deze krimp is niet alleen gedreven door bedrijfsinvesteringen. Door de sterke terugval in de verkoop van nieuwbouwwoningen zullen projectontwikkelaars dit jaar veel minder nieuwe woningen bouwen dan in de afgelopen jaren. Samen met een lager aantal transacties van bestaande woningen leidt dit tot een forse krimp in de investeringen in woningen. Ook voor 2010 verwachten we nog een krimp van de investeringen, zij het minder groot dan dit jaar. Een voorzichtig aantrekkende wereldhandel en exporten die weer een klein plusje laten zien zullen de bezettingsgraad wellicht weer een beetje doen oplopen.

Figuur 5: Bezettingsgraad verwerkende industrie

Bron: CBS

Figuur 6: Producentenvertrouwen

Bron: CBS

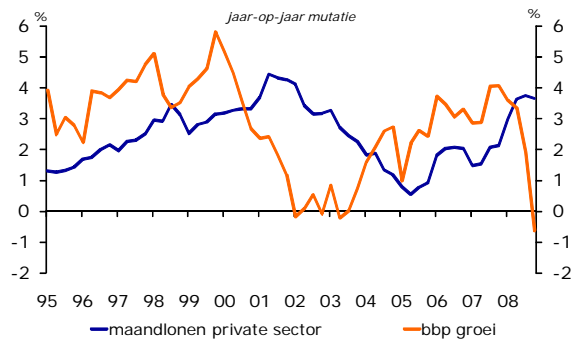
Nederland

Consumptievolume onder druk

De ontwikkeling van de consumptie loopt over het algemeen achter op de andere vraagcomponenten. Dit is met name het gevolg van de ontwikkeling in

de loonvorming en de werkgelegenheid, die met vertraging op de economische groei reageren. Vakbonden zijn vaak pas in staat om goede CAO's af te sluiten nadat de winstgevendheid van het bedrijfsleven is gestegen. Op het moment dat de economie al weer afkoelt, ijlen de loonstijgingen nog even na doordat CAO's vaak voor twee of drie jaar worden afgesloten (figuur 7). Zo ook dit keer. De lonen stijgen dit jaar met naar verwachting 3% nog fors. Daarbij moet wel worden aange-tekend dat nieuwe CAO's waarschijnlijk dichtbij of op de nullijn zitten. De inflatie is veel lager dan vorig jaar doordat de grondstofprijzen weer even hard gedaald zijn als ze

Figuur 7: BBP-groei en loonstijging

Bron: CBS

gestegen waren. Voor de consument betekent dit dat hij reëel meer van zijn loonstijging overhoudt. Vooral vanaf juli, als de energierekening omlaag zal gaan, zal dit zichtbaar worden. Daar komt dit jaar nog bij dat de consument door lastenverlichting meer geld overhoudt.

Toch zal de relatief gunstige inkomensontwikkeling niet tot uitbundige bestedingen leiden. Daar heeft het crisisgevoel de Nederlander al te veel voor te pakken. Hij werd namelijk al pessimistisch vanaf september 2007, bij het uitbreken van de kredietcrisis. We zien nu de groei van het consumptievolume al richting nul gaan terwijl de werkloosheid nog nauwelijks oploopt en de koopkracht stijgt. De consument lijkt tijdens deze economische neergang ver vooruit te kijken en sterk te anticiperen op het naderende onheil. Daar is ook reden toe. De werkloosheid gaat hard oplopen, de pensioenen van gepensioneerden worden mogelijk voor meerdere jaren niet geïndexeerd, veel consumenten hebben een deel van hun vermogen verloren op de beurs en nu staat ook nog eens de waarde van hun huis onder druk. Als gevolg van een sterke spaarneiging zal de consumptie gaan krimpen. In tegenstelling tot de export en de investeringen zal 2010 voor de consumptie juist een slechter jaar worden dan 2009. Dit komt doordat veel negatieve ontwikkelingen pas volgend jaar hun volledige effect hebben. De werkloosheid is vooral volgend jaar fors en ook het niet indexeren van pensioenen zal vooral volgend jaar tot koopkrachtverlies leiden. Per saldo verwachten wij een reële krimp van de consumptieve groei van een half procent in 2009 en van twee procent in 2010.

Werkloosheid stijgt weer naar niveau van 15 jaar geleden

De eerste maandcijfers van 2009 geven een lichte stijging van de werkloosheid aan (figuur 8). De ontslagen die nu regelmatig het nieuws halen worden door procedures pas na een paar maanden zichtbaar in het werkloosheidscijfer.

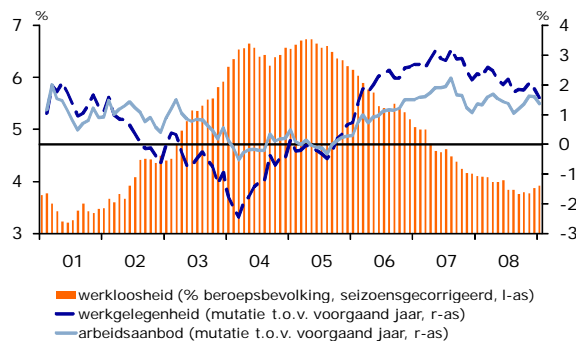
Nederland

Door de snelheid en de omvang van de economische teruggang zal de werkloosheid veel harder op gaan lopen dan tijdens vorige perioden van economische afkoeling. Bij een gematigde afkoeling denken werkgevers wellicht dat ze de recessie wel uit kunnen zingen. Door het personeel in dienst te houden, kunnen de mensen meteen weer ingezet worden als de groei weer aantrekt. Doordat de recessie nu acuut intreedt, wordt de ernst meteen duidelijk. Wij verwachten bovendien dat de huidige recessie aanzienlijk dieper zal zijn dan de vorige, begin deze eeuw. Daardoor zal de werkloosheid dit keer zowel sneller als verder oplopen. De werkloosheid zal stijgen van 3,9% van de beroepsbevolking aan het einde van vorig jaar naar ruim 6% aan het einde van dit jaar en verder naar bijna 9% aan het einde van 2010. Qua niveau is dit vergelijkbaar met midden jaren negentig. In twee jaar tijd zullen er zo'n 420 duizend werklozen bij komen. De werkloosheid zal hiermee echter nog niet terugkeren naar de niveaus die in de jaren '80 gehaald werden. Dit komt in de eerste plaats doordat we nu van veel lagere niveaus komen. Daarnaast is het stelsel van sociale zekerheid sindsdien grondig veranderd en daarmee de mentaliteit van de beroepsbevolking. De veel sterkere activering en de bredere inzetbaarheid van werknemers hebben de arbeidsmarkt structureel sterker gemaakt.

Dalende inflatie is lichtpuntje

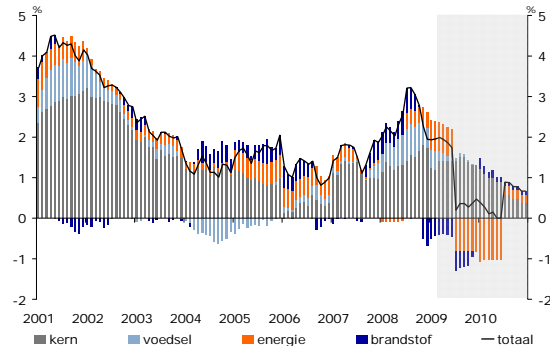
Hoewel het hard zoeken is naar lichtpuntjes voor de Nederlandse economie, is de dalende inflatie vooralsnog een gunstig teken. De daling van de inflatie is in 2009 vooral het gevolg van de sterk gedaalde olieprijs. Hoewel daarvan door een vertraagde doorwerking nog niets te merken is in de energierekening voor huishoudens, waren de prijzen aan de pomp het afgelopen half jaar aanmerkelijk lager dan een jaar daarvoor. In januari van dit jaar ging de energierekening voor huishoudens nog een keer omhoog. De prijsdaling van autobrandstof was, samen met een daling van de prijzen van kleding en elektronica, echter voldoende om de daling van de inflatie die in september 2008 inzette door te

Figuur 8: Werkloosheid en werkgelegenheid

Bron: CBS

Figuur 9: Inflatie en bijdragen voedsel & olie

Bron: CBS, Rabobank

Nederland

zetten (figuur 9). Wij verwachten dat de inflatie tot en met juni rond het huidige niveau zal blijven hangen. Maar in juli, wanneer de sterke daling van de olieprijs dan eindelijk ook zichtbaar zal worden in de energierekening, zal de inflatie een duikvlucht maken, en dicht in de buurt van de 0% uitkomen. Het is zeker niet uitgesloten dat er in de tweede helft van 2009 en de eerste helft van 2010 tijdelijk sprake zal zijn van een daling van het gemiddelde prijspeil. De kerninflatie zal door de oplopende werkloosheid en lagere loongroei afnemen. Maar de daling van het gemiddelde prijspeil zal in belangrijke mate gedreven worden door de ontwikkeling in de energieprijzen. Van ernstige deflatie, waarbij lonen en prijzen in een vicieuze cirkel gezamenlijk krimpen, zal naar onze verwachting dan ook geen sprake zijn.

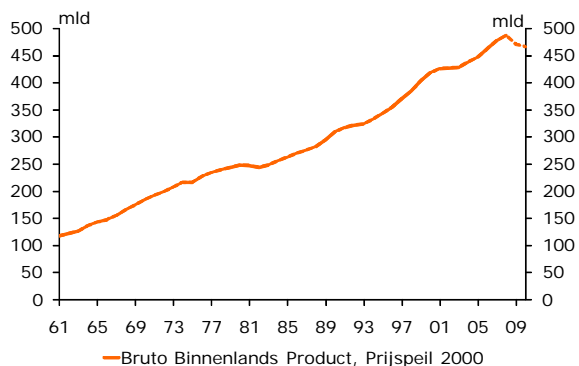
Terug in de tijd

Al met al verwachten wij dit jaar een reële krimp van het BBP met 4%, en volgend jaar nog eens met 1%. Het niveau van het BBP valt van piek tot dal ruim 5½% terug. Daarmee zal het volume van de economie in 2010 terug zijn op het niveau van 2006 (figuur 10). De totale krimp van het bruto binnenlands product per inwoner is met bijna 6½% nog iets harder. Op het dieptepunt van de neergang in het voorjaar van 2010, zullen in Nederland per inwoner even veel goederen en diensten geproduceerd worden als in begin 2006. De gemiddelde levensstandaard blijft dus aanzienlijk hoger dan dat hij was in de vorige zware recessie, begin jaren tachtig, en vele malen hoger dan in de jaren dertig van de vorige eeuw.

Crisis biedt slechts beperkt excuus voor begrotingstekort

Het afgelopen jaar is pijnlijk duidelijk geworden hoezeer het kabinet de afgelopen jaren met de begrotingen boven haar stand heeft geleefd. Slechts een deel van het verwachte tekort voor dit jaar is het gevolg van de ongekend abrupte omslag van de economie.

Figuur 10: Niveau van reëel BBP

Bron: NIESR, CBS, Rabobank

Tabel 1: Kerngegevens Nederland

jaar op jaar mutatie in %	'07	'08	'09	'10
Bruto Binnenlands Product	3,5	2,0	-4	-1
Particuliere consumptie*	2,1	1,7	-½	-2¼
Overheidsconsumptie*	3,0	1,2	2	1
Private investeringen	4,9	6,6	-14½	-7
Goederen- en dienstenuitvoer	6,5	3,0	-7¼	¼
Goederen- en diensteninvoer	5,7	4,4	-6	-1
Consumentenprijsindex	1,6	2,5	1	½
Werkloosheid (% beroepsbevolking)	4,5	3,9	5½	8
Begrotingssaldo overheid (% BBP)	0,3	0,9	-3¼	-6¼
Saldo handelsbalans (% BBP)	8,6	8,1	6½	7¼

Bron: CBS, Rabobank

Nederland

De steile conjuncturele neergang zorgt voor een snelle daling van de belastinginkomsten en stijging van uitkeringen, waardoor het begrotingstekort fors oploopt. Ook zonder de crisis zou het tekort dit jaar echter al zijn opgelopen. In de jaren 2007 en 2008, tijdens de top van de hoogconjunctuur, liet het kabinet schamele overschotten van 0,3% en 0,9% van het BBP zien. Veel plannen, tegenvallers en tekorten zijn met Prinsjesdag 2008 gefinancierd met gasbaten, die door de destijds hoge olieprijs gunstig ingeschat werden. Nu de olieprijs ruim 60% lager lijkt uit te komen, zullen de inkomsten een stuk lager zijn dan verwacht. Bovendien is een aantal kostenoverschrijdingen het afgelopen jaar verborgen gebleven als gevolg van de hoge inflatie. Daardoor stegen de uitgavenkaders harder dan de kosten. De sterk dalende inflatie zal de overschrijding van kosten dit jaar pijnlijk duidelijk maken. Bovendien zal de overheid zijn handen de komende tijd nog vol hebben om de problemen in de financiële sector het hoofd te bieden, waardoor de ruimte voor stimuleringsbeleid beperkt is. Daarnaast moeten we ook niet te hooggespannen verwachtingen hebben van het nieuwe beleidspakket. De openheid van onze economie en de internationale aanleiding van deze recessie maken dat de overheid slechts zeer beperkt invloed heeft op de economische groei. Tegen een krimpende wereldhandel valt nu eenmaal niet op te stimuleren.

Conclusie

De Nederlandse economie heeft lastige en onzekere jaren voor de boeg. Zowel dit jaar als in 2010 krimpt de economie fors terwijl de werkloosheid nog tot in 2011 op zal lopen. Het tempo en de omvang van de terugval die wij verwachten is ongekend. De huidige omstandigheden vertonen enkele duidelijke overeenkomsten met zowel de jaren '30 als begin jaren '80. Maar er zijn ook grote verschillen met die perioden van economische neergang¹. Die beperkte vergelijkbaarheid, en de zeldzaamheid van grote recessies in het recente verleden van de Nederlandse economie, maken de ontwikkelingen in de komende jaren erg onzeker. Ook onze raming is daardoor met meer onzekerheid omgeven dan anders. Hoewel het economisch duidelijk tegenzit, was de uitgangspositie van de Nederlandse economie sterk. Aan het begin van 2008 lag het BBP op een erg hoog niveau en was de arbeidsmarkt krap. Belangrijk is dat de huidige recessie niet het gevolg is van binnenlandse economische onevenwichtigheden of structurele problemen. De Nederlandse overheid moet daarom nu vooral niet te activistisch worden. De structurele hervormingen van de afgelopen jaren zullen op middellange termijn hun vruchten afwerpen. Het kabinet moet zich binnenlands en internationaal wel sterk blijven maken voor vrijhandel. Daar is niet alleen in het verleden onze welvaart sterk door toegenomen, ook in de toekomst heeft Nederland groot belang bij vrijhandel. Het zal de export zijn die dankzij een toename van de wereldhandel de economie weer uit het slop zal trekken. We moeten daarom nu niet toegeven aan een protectionistische reflex.

¹ In Rabobank Themabericht 2009/05 en 2009/06 wordt een vergelijking gemaakt tussen de huidige situatie en jaren '30, respectievelijk de jaren '80.